

Cultural Mosaics of Samarkand City and Province: An Examination of Ethno-Linguistic Transformations

Babak Rezvani

Professor of World History, Faculty of History, Samarkand State University, Samarkand,
Uzbekistan.

Email: chairman@ethnogeopolitics.org

Article Info.

ABSTRACT

Article Type:
Research Paper

Article History:

Received:
8 July 2025

Revised:
22 July 2025

Approved:
22 August 2025

Published Online:
23 August 2025

Key Words:

Ethnic Diversity,
Language Shift,
Bilingualism,
Language Policy,
Rural-Urban
Migration,
Uzbekistan.

Introduction: Samarkand, one of the historical centers of the Silk Road, reveals cultural contrasts between the city and the province. This study examines ethnic, linguistic, and religious characteristics, focusing on changes since Uzbekistan's independence.

Research Question: This research examines the cultural composition of the city and provinces of Samarkand, the distribution of groups, recent developments, and expected changes in the future.

Research Hypothesis: Field research shows that Tajik speakers are mostly concentrated in the city of Samarkand, while Uzbek speakers are expanding nationwide and are expected to strengthen further.

Methodology and Theoretical Framework: Ethnographic fieldwork, participant observation, and written sources form the basis of the work. Comparisons with Tashkent and Bukhara provide a broader perspective, offering qualitative insights to guide future study.

Results and Discussion: Tajik is the dominant language in the city of Samarkand, and Uzbek is the dominant language in the province. Tajik speakers are numerous but are statistically underrepresented. However, the Tajik language is slightly losing ground due to limited official recognition, emigration, and a stronger presence of Uzbeks. Public writing is almost exclusively Uzbek. Religiously, the population is predominantly Sunni Muslim, with about 20% of the city's population being Shia. Immigration is contributing to the increase in the Sunni majority.

Conclusion: Samarkand's future is shaped by bilingualism: Uzbek is the official language, while the Samarkandi Tajik dialect will persist orally. Tajik's cultural prestige may help maintain its role notably with institutional support.

Cite this article: Rezvani, B. (2025), "Cultural Mosaics of Samarkand City and Province: An Examination of Ethno-Linguistic Transformations", **Central Eurasia Studies**, Vol. 18, No. 1, pp. 137-162.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.398179.450334>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

Introduction: This article examines the multifaceted cultural fabric of Samarkand city and its surrounding province in Uzbekistan. The focus is on unraveling their distinct ethnic, linguistic, and religious characteristics. Samarkand's historical role as a pivotal nexus on the Silk Road profoundly shaped its diverse cultural and linguistic landscapes, promoting and facilitating centuries of intermingling and evolution. The regional cultural geography of Samarkand is characterized by a vernacular language difference between its urban core and its rural hinterland. This article explores the ongoing evolution of religious and linguistic dynamics since Uzbekistan gained independence.

Research question: This study has two aims. The first step is to describe the ethnic, linguistic, and religious situation in Samarkand city and province, and then to examine the dynamics that have contributed to change and may continue to contribute to future changes. The research question is: How are the different ethnic, linguistic, and religious groups distributed in the city and province of Samarkand, what developments have occurred, and what changes can be expected in the future?

This study aims to understand the multifaceted cultural fabric of Samarkand city and its surrounding province, with a particular focus on their distinct ethnic, linguistic, and religious characteristics. Moreover, this study aims to examine the ongoing evolution of ethnic, linguistic, and spiritual dynamics, particularly since Uzbekistan gained independence.

Research hypothesis: The current study is based on fieldwork and can be categorized as exploratory rather than confirmatory research. Exploratory research aims to gain an initial understanding of a topic and identify potential relationships between variables, which can then lead to the development of specific, testable hypotheses for future studies. Unlike confirmatory research, which tests pre-defined hypotheses, exploratory research focuses on generating ideas and identifying potential areas for further investigation.

Therefore, this study primarily aims to discover facts rather than test hypotheses. However, even in this type of study, specific results were expected hypothetically. For example, it was anticipated that the number of Persian (Tajik) speakers would be higher in the city of

Samarkand compared to its rural hinterland, and that the position of the Uzbek language would be increasingly enhanced in independent Uzbekistan. Additionally, based on its findings, this study proposes a model that could be tested in future studies if accurate quantitative data becomes available.

Methodology and theoretical framework: The research method and analysis presented in this study are grounded in ethnographic field research and participant observation, supported by other available (written) sources. The study also draws on prior studies concerning the linguistic landscapes and mosaics of different provinces and cities, including Tashkent and Bukhara, to support its observations. The preliminary explanatory framework for comprehending the distribution of the Tajik Persian language is a qualitative assessment that provides a foundation for more extensive future investigations.

Results and discussion: Within Samarkand city, Tajik, a Persian dialect written in the Cyrillic script, serves as the primary language for the majority of the inhabitants. However, the Uzbek language predominates as the primary language across the broader Samarkand province, though many ethnic Uzbeks demonstrate varying degrees of bilingualism. Official statistics often understate the actual number of Tajik speakers due to challenges in ethnic self-identification and census methods; however, field observations confirm a substantial Tajik-speaking population in urban centers such as Samarkand and Bukhara.

The relative position of Tajik compared to Uzbek is gradually eroding. This shift is influenced by historical government policies, such as those from the early Soviet era that promoted Uzbek, as well as by Tajik's current lack of official status within Uzbekistan. Additionally, continuous rural-to-urban migration introduces more Uzbek-speaking populations into the city, further eroding the dominance of the Tajik language.

The study's observations are consistent with prior research on other cities, such as Bukhara, which also serves as a significant urban center where Tajik is widely spoken, despite being encircled by a largely Uzbek-speaking rural hinterland. In both Bukhara and Samarkand, written communication and public signage are overwhelmingly in

Uzbek, while Tajik is primarily used for oral interactions. A consistent trend across Tashkent, Samarkand, and Bukhara is the growing popularity of English among younger generations.

The following finding is also consistent with prior research. A preliminary explanatory framework suggests that the presence of the Tajik language is more pronounced in larger urban centers and areas geographically closer to other significant Tajik-speaking regions. Conversely, the language's prevalence tends to diminish as the population size in a settlement decreases and as the distance from these established hubs increases. The study also hypothesizes that while Tajik maintains its stronghold in Samarkand city, its position is gradually eroding due to historical governmental language policies and rural-to-urban migration patterns. It is also posited that the linguistic mosaic of Samarkand will sustain bilingualism, with Uzbek solidifying its importance in official and administrative contexts.

Uzbekistan's religious environment is generally tolerant, with Sunni Muslims constituting the vast majority of the population in both the city and the broader province. However, Shia Muslims make up a significant proportion (20%) of the population in Samarkand city. They are primarily descendants of the local Central Asian Iranians and Soviet-era migrants from Azerbaijani communities. Demographic changes, such as the emigration of non-indigenous ethnic groups and the influx of Uzbek-speaking populations, are leading to an increased proportion of Sunni Muslims within the city's religious landscape.

Conclusion: The future linguistic mosaic of Samarkand is anticipated to sustain bilingualism, with Uzbek expected to solidify its importance, particularly in official and administrative contexts. The Samarkandi dialect of Tajik is expected to remain widely spoken; however, written materials in Tajik are likely to remain sparse unless actively supported through formal policies and institutional initiatives. The position of Tajik may benefit from its historically positive image in Uzbekistan, as many citizens view the language as part of their cultural heritage.

Key Words: Ethnic Diversity, Language Shift, Bilingualism, Language Policy, Rural-Urban Migration, Uzbekistan.

ترکیب فرهنگی شهر و استان سمرقند:

بررسی تحولات قومی‌زبانی

بابک رضوانی

استاد تاریخ جهان، دانشکده تاریخ، دانشگاه دولتی سمرقند، سمرقند، ازبکستان.

ایمیل: chairman@ethnogeopolitics.org

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۳۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱ واژگان اصلی: تنوع قومی، تغییر زبان، دوزبانگی، سیاست زبان، مهاجرت روستایی شهری، ازبکستان	در این نوشتار تنوع فرهنگی شهر سمرقند و استان سمرقند در ازبکستان را بررسی و تحولات قومی، زبانی و مذهبی را کنکاش می‌کنیم. تاریخ سمرقند به‌عنوان یک مرکز مهم شهری در کنار جاده ابریشم، ترکیبی غنی از فرهنگ‌ها و زبان‌ها را در خود جای و پرورش داده است. در حال حاضر، تفاوت زبانی قابل توجهی میان شهر سمرقند و استان بیشتر روستایی سمرقند وجود دارد. بیشتر ساکنان شهر سمرقند، به زبان فارسی تاجیکی به‌عنوان زبان اول صحبت می‌کنند، در حالی که در استان سمرقند، ازبکی، یک زبان ترک‌تبار است که واژه‌های فارسی بسیاری را به کار می‌برد و زبان اصلی گفتاری روزمره مردم است. همچنین تحولات ادامه‌دار الگوهای فرهنگی، به‌ویژه از زمان استقلال ازبکستان، با افزایش اهمیت زبان ازبکی را بررسی می‌کنیم. در حالی که فارسی تاجیکی همچنان موقعیت خود را به‌عنوان زبان اول بیشتر ساکنان شهر سمرقند حفظ کرده است، موقعیت نسبی خود را در مقایسه با زبان ازبکی، به‌دلیل سیاست‌های زبانی دولت و مهاجرت روستایی شهری از دست می‌دهد. انتظار می‌رود در چشم‌انداز زبانی آینده، دوزبانگی همچنان ملموس بماند، در صورتی که زبان ازبکی پیوسته اهمیت بیشتری پیدا کند. سرزمین ورارود یکی از مهدهای زبان فارسی بوده است، اما امروزه زبان فارسی در آن به حیات ضعیف خود ادامه می‌دهد. اینک در ازبکستان مانع قانونی برای به‌کاربردن زبان‌های محلی وجود ندارد، اما مهاجرت پیوسته ازبک‌زبان‌ها از روستا به شهر، موقعیت زبان فارسی تاجیکی را در ازبکستان زیر فشار نسبی قرار می‌دهد.

استناد به این مقاله: رضوانی، بابک (۱۴۰۴)، « ترکیب فرهنگی شهر و استان سمرقند: بررسی تحولات قومی‌زبانی

»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۸، شماره ۱، صص. ۱۶۲-۱۳۷

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.398179.450334>

© The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

هدف این نوشتار بحث و بررسی ترکیب فرهنگی شهر و استان سمرقند در ازبکستان و تنوع قومی، زبانی و مذهبی در این شهر و استان است. نقش تاریخی سمرقند به عنوان یک مرکز فرهنگی در امتداد جاده ابریشم در ساخت محیط چندقومی و چندزبانۀ آن نقش داشته است. وضعیت زبانی شهر و استان سمرقند با یکدیگر متفاوت هستند. تاجیکی، گونه‌ای از فارسی است که در آسیای مرکزی صحبت می‌شود و به خط سیریلیک نوشته می‌شود. بیشتر ساکنان شهری سمرقند، چه به عنوان زبان مادری و چه از راه دوزبانگی به عنوان زبان دوم با آن صحبت می‌کنند. از سویی، در استان سمرقند به طور گسترده‌تر، ازبکی زبان اول بیشتر جمعیت است، اگرچه بسیاری از ازبک تباران در این ولایت به درجه‌های مختلفی در زبان‌های ازبکی و تاجیکی دوزبان هستند.

ازبکی زبان رسمی ازبکستان است. روسی نیز به طور گسترده در ازبکستان استفاده می‌شود. با وجود رواج زبان تاجیکی در شهر سمرقند، این زبان در ازبکستان رسمیت ندارد، بنابراین با چالش‌هایی روبه‌رو است. در این نوشتار علاوه بر بحث و توصیف ترکیب‌ها یا چشم‌اندازهای قومی، زبانی و مذهبی شهر و استان سمرقند، تغییرها در این ترکیب‌ها را که پس از استقلال ازبکستان رخ داده و هنوز در حال تحول هستند، بررسی و تلاش می‌کنیم دلایل و توضیح‌هایی برای این تحولات بیابیم. در این نوشتار از روش‌های مطالعه میدانی قوم‌نگاری و مشاهده مشارکتی استفاده می‌کنیم. اطلاعات و مطالب بیشتر از راه مشاهده میدانی، همراه با تأیید و پشتیبانی دیگر منابع اطلاعاتی، گردآوری شده‌اند. در این مطالعه، بحث‌ها، توصیف‌های (تحلیلی) و توضیح‌هایی برای حقایق، پدیده‌ها و پویایی‌های دیده‌شده در میدان ارائه می‌دهیم.

پیشینه پژوهش

برخی پژوهش‌های پیشین که ترکیب و چشم‌انداز زبانی و قوم ازبکستان را بررسی می‌کنند به موضوع مطالعه نوشتار حاضر مربوط هستند و به ساخت زیربنای لازم برای این نوشتار کمک می‌کنند. این منابع گرچه مربوط هستند، اما کافی نیستند، زیرا به جای تحلیل دقیق و عمیق شهر و استان سمرقند، زمینه‌ای گسترده‌تر یا تمرکز بر مکان‌های دیگر را ارائه می‌دهند. در ادامه چند نمونه از آن‌ها را می‌آوریم.

الهام اف^۱ (۲۰۰۲) با ویرایش «اطلس قومی ازبکستان» اثری منتشر کرد که به هویت ملی و بستر تاریخی مربوط است. این اطلس در مورد ترکیب قومی کشور اطلاعات اساسی ارائه می‌دهد و به تفصیل به توزیع جمعیتی، ویژگی‌های فرهنگی و مشارکت‌های اجتماعی گروه‌های قومی مختلف می‌پردازد. این اثر روایتی متعارف محسوب می‌شود که ارقام رسمی قومی‌زبانی در زمان شوروی و پس از استقلال ازبکستان را به روشنی به چالش نمی‌کشد. مقاله انگلس (۱۹۹۴) با عنوان «هویت در آسیای مرکزی: ساخت و رقابت در مفاهیم ازبک، تاجیک، مسلمان، سمرقندی و دیگر گروه‌ها»، یکی از نخستین منابعی است که به هویت سیال ساکنان سمرقند و گروه‌های دیگر اشاره می‌کند. این اثر یک بستر تاریخی برای هویت قومی‌زبانی سیال در منطقه فراهم می‌کند، اما اطلاعات آن در حال حاضر ابتدایی می‌نماید و کافی نیست. کولایی و شجاعی (۱۴۰۳) «تصویر برساخته از ایران در آسیای مرکزی، در نیمه دوم سده نوزدهم» تصویری پیش‌زمینه‌ای از ارتباطات تاریخی میان ایران و آسیای مرکزی ارائه می‌دهند. دیانت و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی و مقایسه نقش شاخص‌های توسعه اجتماعی در گرایش به سوی اسلام تندرو در آسیای مرکزی» به تعداد اعضای داعش از کشورهای آسیای مرکزی می‌پردازند. اینکه ازبکستان بیشترین تعداد را در این میان دارد، با توجه به اینکه بیشترین جمعیت را در میان این کشورها دارد، عجیب نیست. به علاوه این تعداد ۵۰۰ نفر اندک است. در مجموع مانند کشورهای دیگر، پیوستن به گروه‌های تندرو نمایانگر وضعیت مذهبی، رواداری اجتماعی و حتی سیاست‌های دولتی نیست. فراندو (۲۰۰۸) در مقاله «دستکاری در سرشماری: اقلیت‌های قومی در کشورهای در حال ملت‌سازی آسیای مرکزی» در مورد دستکاری و کم‌شماری در سرشماری مربوط به اقلیت‌های قومی نوشته است. فولتز به‌طور گسترده‌ای در مورد زبان و هویت تاجیکی در ازبکستان پژوهش کرده است و استدلال می‌کند تعداد واقعی گویشوران زبان فارسی تاجیکی بسیار بیش از ارقام رسمی سرشماری است. کارهای او عبارت‌اند از: «تاجیک‌های ازبکستان» (۱۹۹۶) و «زبان و هویت تاجیکی در ازبکستان معاصر» (۲۰۲۳). حاتم اف (۱۳۸۰) در «در بخارا بخار گردیدیم» کاهش تعداد تاجیک‌ها در پیشینه و سرشماری‌های رسمی در استان بخارا را بررسی کرده است. او استدلال می‌کند این موضوع نتیجه طبقه‌بندی و ثبت خودسرانه است و نه یک کاهش طبیعی. این آثار برای درک بستر سیاسی و تاریخی گسترده‌تر این موضوع سودمند هستند، ولی به‌ویژه به

^۱. Ильхамов

ترکیب فرهنگی شهر و استان سمرقند نمی‌پردازند.

حسن‌اوا در «چشم‌انداز زبانی بخارا و تاشکند در دوران پساشوروی» (۲۰۲۲) و «چشم‌انداز زبانی بخارا: آینده مبهم تاجیکی» (۲۰۲۳) چشم‌انداز زبانی بخارا و تاشکند در دوره پس از شوروی را بررسی کرده است. تورسون‌اوا و همکاران (۲۰۲۴) در مقاله «موزاییک زبانی بخارا: رمزگشایی از پویایی‌های دوزبانگی»، ترکیب زبانی و پویایی دوزبانگی در بخارا را بررسی کرده‌اند. این مطالعات به این دلیل مربوط هستند که پویایی‌های زبانی مشابهی را در بخارا بررسی می‌کنند. شهری که به‌عنوان مرکز شهری مهم تاجیک‌زبان و محصور در یک منطقه بیشتر ازبک‌زبان، با سمرقند قابل مقایسه است. در مجموع این منابع با فراهم کردن بستر تاریخی، بحث در مورد کمتر نشان‌دادن تاجیک‌ها در آمار رسمی و ایجاد پیشینه‌ای برای یک هویت قومی زبانی سیال در منطقه که همه برای پرسش این نوشتار اصلی حیاتی هستند، زمینه را آماده می‌کنند.

مفاهیم و تعاریف

پیش از بحث در مورد نتایج این مطالعه موردی، تعریف چند مفهوم اساسی و ارتباط متقابل آن‌ها ضروری است. چشم‌انداز یا موزاییک فرهنگی به تنوع فرهنگی در یک منطقه جغرافیایی اشاره دارد. در این مطالعه، مفاهیم چشم‌انداز و موزاییک به‌صورت متناوب استفاده می‌شوند. مفهوم ترکیب فرهنگی در این مطالعه به معنای تنوع قومی، مذهبی، زبانی یا به‌طور کلی فرهنگی در یک منطقه جغرافیایی است.^۱ چشم‌انداز یا موزاییک فرهنگی «ترکیبی از گروه‌های قومی، زبان‌ها و فرهنگ‌هایی است که در یک جامعه هم‌زیستی دارند» (ECPS, 2025).

منظور از چشم‌انداز فرهنگی، چشم‌انداز فرهنگی جغرافیای انسانی است. به بیانی، منظور از چشم‌انداز یا ترکیب فرهنگی، بافت جمعیتی و ترکیب فرهنگی آن در یک ناحیه جغرافیایی است. این چشم‌انداز جغرافیای فیزیکی نیست، بلکه چشم‌انداز قومی زبانی یا قومی مذهبی از یک ناحیه جغرافیایی مشخص است. در این مفهوم، چشم‌اندازهای فرهنگی ممکن است

۱. موزائیک فرهنگی در این معنی با مفهوم نوع موزاییکی پیکربندی قومی جغرافیایی نباید اشتباه شود.

(Rezvani, 2013a: 63; 2013b: 75; 2014: 885-886; 2015: 50; 2019: 143)

مفهوم چشم‌انداز فرهنگی در این نوشتار معادل مفهوم محیط فرهنگی (Cultural Landscape) قرار داده شده است. به دلیل تداعی وسیع‌تر مفهوم چشم شاید بهتر باشد، واژه فارسی دیگری در علوم اجتماعی و انسانی برای مفهوم لندسکیپ ساخته شود.

به‌صورت متناوب با ترکیب قومی، مذهبی، زبانی و به‌طور کلی فرهنگی استفاده شوند. چشم‌اندازهای قومی، زبانی و مذهبی یک منطقه جغرافیایی مشخص، به‌طور معمول هم‌پوشانی دارند، زیرا اعضای یک گروه قومی ممکن است همه به یک دین پایبند باشند و به یک زبان صحبت کنند. از آنجا که گروه‌های قومی به‌طور معمول با زبان مادری خود تعریف می‌شوند، بیشتر وابستگی‌های قومی و زبانی ارتباط بالایی با یکدیگر دارند. با این حال اعضای گروه‌های قومی که خود را شناسایی می‌کنند، ممکن است همیشه به یک زبان صحبت نکنند، زیرا ممکن است چندزبانه باشند، یعنی به زبان‌های بیشتری به‌عنوان زبان‌های محلی خود صحبت کنند یا حتی زبانی را به‌عنوان زبان محلی اول خود استفاده کنند که زبان مادری یک گروه قومی دیگر باشد. بنابراین چشم‌اندازها یا ترکیب قومی، زبانی و مذهبی همیشه به‌طور کامل با یکدیگر همبستگی ندارند. همان‌طور که در ادامه می‌آید، در این مطالعه موردی نیز چنین نیست.

ویژگی‌های جغرافیایی و فرهنگی ازبکستان

ازبکستان که به‌طور رسمی جمهوری ازبکستان نامیده می‌شود، کشوری در آسیای مرکزی است که با ترکمنستان، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و افغانستان هم‌مرز است. ازبکستان علاوه بر نخستین این چهار کشور، از جمهوری‌های تشکیل‌دهنده اتحاد شوروی بوده است و پس از فروپاشی آن در سال ۱۹۹۱ به استقلال دست یافت. ازبکستان، با بیش از ۳۷ میلیون نفر جمعیت، سومین کشور پرجمعیت در میان کشورهای جانشین اتحاد شوروی پس از فدراسیون روسیه و اوکراین و پرجمعیت‌ترین کشور در آسیای مرکزی است. این کشور در میان رودخانه‌های سیر دریا (سیحون) و آمودریا (جیحون) و در امتداد راه ابریشم قرار دارد، راهی که از نظر تاریخی اروپا و خاورمیانه را به چین وصل می‌کرد. این یکی از دلایل، اگرچه نه تنها دلیل، برای شکل‌گیری سنت‌ها و تاریخ فرهنگی غنی ازبکستان است. شهرهای بخارا و سمرقند (یکی از پایتخت‌های امپراتوری‌های قدرتمند و بزرگ مانند سامانیان (۸۱۹-۹۹۹م.) و تیموریان (۱۳۷۰-۱۵۰۷م.) بوده‌اند و بناهای تاریخی زیادی با معماری فاخر را در خود جای داده‌اند. معماری و فرهنگ ازبکستان بیشتر شبیه به معماری و فرهنگ ایران دوره اسلامی است، اما تأثیرهای آشکار و ملموسی از آسیای شرقی و روسیه نیز پذیرفته است. به‌رحال ازبکستان وابستگی تاریخی و فرهنگی بیشتری با ایران دارد تا با آسیای شرقی.

بیشتر ساکنان ازبکستان از قوم ازبک هستند. دیگر گروه‌های اصلی قومی این کشور شامل تاجیک‌ها، روس‌ها و قره‌قالپاق‌ها هستند. علاوه بر آن‌ها، ازبکستان میزبان چندین گروه قومی

دیگر از سراسر اتحاد شوروی است مانند تاتارها، اوکراینی‌ها، قزاق‌ها، قرقیزها، ترکمن‌ها، گرجی‌ها، آذربایجانی‌ها، مسختی‌ها، ارمنی‌ها یا حتی از خارج از اتحاد شوروی، برای نمونه، ایرانی‌هایی که نسل‌ها در ازبکستان زندگی می‌کنند و نیز مسلمانان چینی‌زبان دונگان و اویغورهایی که از قلمروی چین امروزی مهاجرت کرده‌اند. بحث عمیق در مورد ترکیب قومی ازبکستان در حوصله این نوشتار نیست و نیاز به بحث‌های طولانی‌تر در مقاله‌های جداگانه دارد. اگرچه آمار قومی ازبکستان در دسترس است، اما قابل اعتماد برآورد نمی‌شوند. علاوه بر آن، ترکیب قومی ازبکستان به‌طور کامل با ترکیب زبانی آن هم‌خوانی ندارد. بسیاری از مردم در ازبکستان دوزبانه هستند. بسیاری ممکن است از زبان دیگری به‌عنوان زبان اول خود، متفاوت از زبان قومی مادری خود استفاده کنند.

زبان ازبکی پس از فروپاشی اتحاد شوروی، زبان رسمی دولت مستقل ازبکستان شد. زبان ازبکی زبانی ترک‌تبار از شاخهٔ قارلق است که واژه‌های فارسی بسیاری را به کار می‌برد. این زبان برای گویشوران دیگر زبان‌های ترک‌تبار از جمله زبان ترکی استانبولی، از شاخهٔ اغوز (که در متن‌های تاریخی غز نامیده شده‌اند)، بدون دانش واژه‌های فارسی به دشواری قابل فهم است. زبان ازبکی از نظر ریشه و دستور زبان به زبان اویغوری نزدیک است، اما واژه‌های فارسی در ازبکی بیشتر است. به دلیل میراث تاریخی این کشور از دورهٔ روسیهٔ تزاری و اتحاد شوروی، زبان روسی نیز به‌طور گسترده در ازبکستان استفاده می‌شود. در مراکز مهم شهری مانند تاشکند، پایتخت ازبکستان و در مقصدهای اصلی گردشگری مانند شهرهای سمرقند و بخارا همچنان از زبان انگلیسی استفاده می‌شود. با این حال استفاده از زبان روسی در حال کاهش و استفاده از زبان انگلیسی در حال افزایش است. از زبان روسی هنوز هم در برخی از محله‌های تاشکند، پایتخت ازبکستان، بسیار استفاده می‌شود و حتی به‌عنوان زبان اول کاربرد دارد. با این حال، حتی در تاشکند نیز استفاده از زبان روسی در حال کاهش است، اگرچه کمتر از دیگر شهرها و استفاده از زبان انگلیسی در حال افزایش است. با وجود افزایش محبوبیت، دانش زبان انگلیسی هنوز در هیچ جای ازبکستان بسیار گسترده نیست.

توزیع خاص زبان در شهرها، استان‌ها و زمینه‌های کاربردی (عمومی در برابر خصوصی) متفاوت است. در برخی شهرها، مانند شهرهای بزرگ سمرقند و بخارا و چند شهر و آبادی کوچک‌تر دیگر مانند ناحیهٔ کتاب و مرکز آن از توابع شهر سبز، چوست، ریشتان، ساخ و کاسانسای و شاید همچنین در خود شهرسبز (زادگاه تیمور)، بک‌آباد، آلماتق و ترمذ، بیشتر جمعیت تاجیک فارسی‌زبان باشند. زبان قره‌قالپاقی در جمهوری خودمختار قره‌قالپاقستان در

شمال غربی ازبکستان وضعیت رسمی مشترک با زبان ازبکی دارد. بر پایه آمار رسمی، قره‌قالپاق‌ها حدود ۳۷ درصد از کل جمعیت جمهوری خودمختار قره‌قالپاقستان را تشکیل می‌دهند. برخلاف تاجیک‌تباران ازبکستان که تقریباً همه آن‌ها دوزبانه با دانش زبان ازبکی هستند، همه قره‌قالپاق‌تباران نمی‌توانند به زبان ازبکی سخن بگویند.

بیشتر شهروندان ازبکستان، مسلمانان سنی حنفی هستند. شیعیان دوازده‌امامی اقلیت کوچکی در ازبکستان هستند، اما در سمرقند جامعه‌ای قابل دیدن هستند. شیعیان دوازده‌امامی بیشتر از تبار ایرانی‌هایی هستند که در طول قرن‌ها به ازبکستان مهاجرت کرده‌اند، یا مهاجران دوره کمونیستی از آذربایجان شوروی هستند. همه جمعیت‌های بومی دیگر آسیای مرکزی ازبکستان مانند تاجیک‌ها، قره‌قالپاق‌ها و قرقیزها و همچنین تاتارها که بومی روسیه هستند و مسخ‌ها نیز که در اصل از گرجستان هستند، مسلمانان سنی حنفی‌مذهب هستند. پس از مسلمانان سنی، مسیحیان ارتدوکس دومین گروه مذهبی بزرگ ازبکستان هستند. آن‌ها بیشتر از روس‌ها و اوکراینی‌ها تشکیل شده‌اند، اما شامل برخی گروه‌های کوچک‌تر مانند گرجی‌ها و ارمنی‌ها نیز می‌شوند. مسیحیت ارمنی نوع خاصی از کلیسای ارتدوکس شرقی است که کلیسای حواری ارمنی نیز نامیده می‌شود. به دلیل شمار زیاد آن‌ها، دیگر مسیحیان ارتدوکس به‌طور معمول در کلیساهای ارتدوکس روسی در ازبکستان برای عبادت و انجام امور دینی مذهبی حضور می‌یابند.

تاجیک‌ها و زبان فارسی در ازبکستان

از آنجا که تاجیک‌ها یا بهتر بگوییم تاجیک‌زبان‌ها، اکثریت جمعیت شهری سمرقند را تشکیل می‌دهند و بخش قابل توجهی از جمعیت روستاها و شهرهای کوچک‌تر استان سمرقند نیز تاجیکی صحبت می‌کنند، وضعیت تحولات قومی‌زبانی شهر و استان سمرقند با موضوع وضعیت و موقعیت زبان فارسی تاجیکی و تعداد تاجیک‌ها در کل ازبکستان ارتباطی تنگاتنگ دارد. آمار رسمی دولت ازبکستان، تاجیک‌ها را به‌عنوان اقلیت کوچکی، کمتر از ۵ درصد، از کل جمعیت ازبکستان نشان می‌دهد. با این حال برآوردهای مستقل و علمی (Bergne, 2007: 49-89) بیان می‌کنند که تعداد بیشتری از تاجیک‌ها، اگر تعریف بنا بر این باشد که تاجیک کسی باشد که فارسی تاجیکی را به‌عنوان زبان اول خود صحبت می‌کند، در ازبکستان زندگی می‌کنند. به‌ویژه با توجه به اینکه بسیاری از افراد تاجیک‌زبان بومی، ممکن است خود را از نظر قومی و نژادی تاجیک ندانند و نیز با توجه به اینکه بسیاری از

تاجیک‌هایی که خود را به‌عنوان تاجیک شناسایی می‌کنند، ممکن است به‌عنوان تاجیک، به‌طور رسمی در سرشماری‌های رسمی ثبت و شمارش نشوند، بسیار احتمال دارد که تعداد واقعی تاجیک‌ها یا تاجیک‌زبان‌ها در ازبکستان بیشتر از آمار رسمی باشد.

این کم‌شماری ممکن است به‌دلیل حساسیت‌های سیاسی باشد، زیرا در اوایل دوره شوروی و دهه اول پس از استقلال، مقام‌ها هویت‌یابی مبتنی بر قومیت ازبک را به‌عنوان گروه قومی اصلی کشور ترویج می‌کردند و بیشتر، مردم نیز پذیرفتند. به‌طور کلی و به‌ویژه در حال حاضر، کم‌شماری تاجیک‌ها در ازبکستان بیشتر به‌دلیل ابهام در تعریف و هویت‌یابی به‌وسیله مردم است، زیرا بسیاری از مردم دوزبانه با پیشینه‌های قومی خانوادگی مختلط هستند. مهم‌تر از همه، قومیت را بسیار مهم نمی‌دانند. بسیاری ممکن است خود را ازبک‌هایی بدانند که زبان تاجیکی را نیز صحبت می‌کنند. در ازبکستان، هویت‌یابی با منطقه جغرافیایی و محلی‌گرایی بیشتر از وابستگی قومی یا قبیله‌ای تأکید می‌شود.^۱

به گفته اولیویه فراندو (Ferrando, 2008: 514) بیشتر نویسندگان سهم تاجیک‌ها را در ازبکستان ۲۵ تا ۳۰ درصد می‌دانند. ریچارد فولتز (Foltz, 2023؛ Foltz, 1996) وضعیت زبان و هویت تاجیکی در ازبکستان را بررسی می‌کند. او معتقد است اگرچه تاجیک‌ها بخش قابل توجهی از جمعیت ازبکستان را تشکیل می‌دهند، ارقام رسمی سرشماری، به‌شدت آن‌ها را کمتر نشان می‌دهد. به گفته فولتز (Foltz, 2023: 141) با وجود تلاش‌های دولتی برای محدودکردن استفاده و نفوذ آن، زبان فارسی تاجیکی همچنان به‌طور گسترده به‌عنوان زبان مادری مورد استفاده بخش قابل توجهی از جمعیت ازبکستان است. سرشماری‌های رسمی ازبکستان نشان می‌دهد که کمتر از ۵ درصد از جمعیت تاجیک‌زبان هستند. با وجود این برآورد می‌شود که رقم واقعی به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر باشد، شاید سه تا ده برابر آمار رسمی، یعنی رقم محافظه‌کارانه‌تر ۸ تا ۱۲ میلیون تاجیک‌زبان در ازبکستان امروزی، شاید غیرواقعی نباشد. وی ادامه می‌دهد با وجود وضعیت سیاسی و عوامل فنی که مانع سرشماری دقیق می‌شوند، باور بر این است که تعداد گویشوران لهجه‌های تاجیکی فارسی در ازبکستان امروز، به مراتب بیش از تاجیکستان است. حتی شمار آنان می‌تواند به تعداد آنان در افغانستان

۱. برای اطلاعات عمومی و پیش‌زمینه در مورد دسته‌بندی‌های رسمی سرشماری قومی و خودشناسایی قومی در آسیای مرکزی، برای نمونه به منابع زیر مراجعه کنید:

Ilkhamov, [ed.] (2002); Laruelle (2008); Laruelle (2010); Laruelle (2021); Schoeberlein-Engels (1994).

نزدیک شود. برخی قوم‌گرایان تاجیک با استناد به داده‌های سرشماری‌های پیش از دوره شوروی، ادعا می‌کنند که تاجیک‌زبان‌ها ممکن است حدود نیمی از کل جمعیت ازبکستان را تشکیل دهند. در صورتی که این برآورد خاص به احتمال زیاد اغراق‌آمیز است، زیرا به‌طور کامل ازبک‌سازی زبان و مهاجرت تاجیک‌ها در طول قرن گذشته را در نظر نمی‌گیرد، اما ارقام محافظه‌کارانه‌تر به قوت خود باقی هستند.

ادعای فولتز در مورد سیاست‌های هدفمند ضدتاجیکی دولت ازبکستان درست به نظر نمی‌آید، زیرا اگرچه زبان تاجیکی در ازبکستان وضعیت رسمی ندارد و اگرچه دوره‌هایی از محدودیت استفاده از تاجیکی (یا در واقع فارسی) در قرن بیستم وجود داشته است. با وجود این واقعیت که زبان ازبکی زبان آموزش در بخش بزرگی، اگر نگوئیم اکثریت، مدرسه‌ها در ازبکستان شوروی بوده است، در حال حاضر هیچ تلاش قانونی و گسترده‌ای برای سرکوب یا محدودکردن زبان تاجیکی در ازبکستان وجود ندارد. امروزه، بیشتر مدرسه‌ها در ازبکستان از زبان ازبکی به‌عنوان زبان آموزش استفاده می‌کنند. بسیاری از مدرسه‌ها، به‌ویژه در تاشکند هم از زبان روسی برای آموزش استفاده می‌کنند. تعداد زیادی از مدرسه‌ها در جمهوری خودمختار قره‌قلاپاقستان از زبان قره‌قلاپاقی به‌عنوان زبان آموزش استفاده می‌کنند. تعداد کمی از مدرسه‌های تاجیکی، یعنی مدرسه‌هایی که از تاجیکی به‌عنوان زبان آموزش استفاده می‌کنند، پس از بسته‌شدن پس از استقلال کشور، دوباره در ازبکستان فعال شده‌اند. کانال‌های تلویزیونی و رادیویی تاجیک‌زبان و برخی مؤسسه‌ها مانند دانشگاه دولتی سمرقند دوره‌های آموزش زبان تاجیکی و چند درس به زبان تاجیکی ارائه می‌دهند، اگرچه از آنچه براساس جمعیت‌شناسی زبانی ازبکستان انتظار می‌رود کمتر است.

برآورد درست تعداد تاجیک‌ها در ازبکستان بسیار دشوار است. اگر گویشوران زبان فارسی را با آن‌هایی که فارسی صحبت نمی‌کنند، اما چهره‌شان بیشتر سفیدپوست است تا زردپوست و نیاکانی فارسی زبان داشته‌اند، با هم جمع کنیم و به آن‌ها تاجیک بگوییم، برآورد قوم‌گرایان تاجیک که مدعی هستند نیمی از جمعیت ازبکستان را تاجیکان تشکیل می‌دهند، چندان دور از ذهن نیست. اما به‌دلایلی که گفته شد، این برآورد چندان قابل اعتماد نیست. در برآوردی قابل اعتماد می‌توان تعداد آن‌ها را یک‌سوم تا یک‌پنجم کل جمعیت ازبکستان تخمین زد. ابتدا تعداد تاجیک‌ها در ازبکستان را یک‌سوم کل جمعیت کشور برآورد کردم، ولی پس از پژوهش‌های میدانی و بررسی‌های بیشتر، تمایل دارم عددی محافظه‌کارانه‌تر نزدیک به یک‌پنجم کل جمعیت ازبکستان را باور کنم. برآورد تعداد تاجیک‌ها یا فارسی‌زبان‌های ازبکستان به‌عنوان

۲۰ تا ۳۰ درصد جمعیت کل ازبکستان، برآورد به نسبت درستی است. بسیاری از کسانی که تاجیکی را به عنوان زبان اول یا دوم خود صحبت می کنند، از نظر قومی ازبک هستند. در مجموع، هفت یا هشت میلیون تن می تواند برآورد خوبی از تعداد تاجیک ها در ازبکستان باشد.

ترکیب فرهنگی شهر و استان سمرقند

سمرقند، با بیش از نیم میلیون نفر جمعیت شهری و بیش از یک میلیون نفر جمعیت کلان شهری، دومین شهر بزرگ ازبکستان، پس از تاشکند پایتخت این کشور است. سمرقند مرکز استان سمرقند و در مرکز جاده ابریشم است. واژه استان به روسی ابلاست و به ازبکی و تاجیکی ولایت گفته می شود. شایان توجه است که مردم این استان، هم سو با روش غالب هویت یابی منطقه ای و محلی در ازبکستان، خود را اهالی منطقه، به جای استان یا ولایت سمرقند معرفی می کنند، به ویژه وقتی با خارجی ها صحبت می کنند. استان های ازبکستان به عنوان مناطق تشکیل دهنده کشور ازبکستان، هر کدام با هویت جغرافیایی ویژه، در ذهن مردم محلی جایگاه تثبیت شده ای دارند.

جاده ابریشم نام شبکه ای از جاده ها بوده است که از نظر تاریخی اروپا و خاورمیانه را به آسیای مرکزی و شرقی وصل می کرد. موقعیت جغرافیایی سمرقند در قلب جاده ابریشم، ترکیب زبانی سمرقند را با ترویج تبادل فرهنگی و تعامل های متنوع در میان بازرگانان، دانشمندان و مسافران از ایران، آسیای مرکزی، چین، هند، خاورمیانه و اروپا شکل داده بود. این ارتباط تاریخی سبب هم زیستی چندین زبان، مانند فارسی، سغدی، تاجیکی، دیگر زبان های ایرانی کهن و میانه، ازبکی، دیگر زبان های ترکی، عربی، گونه های مختلف چینی، مغولی و بعدها روسی شده بود که در زمینه تجارت، دانش، ارتباطات روزمره و بیان های فرهنگی تأثیر گذار بوده اند. موقعیت سمرقند به عنوان مرکز تجاری مهم، آن را به مکانی تبدیل کرده است که زبان ها در طول قرن ها با هم هم زیستی داشته، ترکیب شده و تکامل یافته اند و میراث غنی و چندزبانه ای را بر جا گذاشته اند که امروز نیز ادامه دارد.

بزرگ ترین بخش جمعیت شهر سمرقند را تاجیک ها یا بهتر بگوییم تاجیک زبان ها تشکیل می دهند. فارسی تاجیکی زبان روزمره بیشتر ساکنان شهر سمرقند است. صرف نظر از اینکه آن ها خود را تاجیک یا ازبک بدانند، بسیاری از ساکنان سمرقند که فارسی تاجیکی را به عنوان زبان اول خود به کار می برند، ویژگی های ظاهری زردپوست آسیایی دارند. از این نظر بیشتر به ازبک ها می مانند تا به تاجیک ها که بیشتر ممکن است ویژگی های نژادی قفقازی و

سفیدپوست بارزتری داشته باشند، البته بخش مهمی از تاجیک‌های تاجیکستان نیز ویژگی‌های ظاهری آسیایی زردپوست دارند. پس از تاجیک‌ها، ایرانی‌های محلی دومین گروه بزرگ در شهر هستند. آن‌ها از نوادگان شیعیان ایرانی هستند که از سرزمین‌های کنونی ترکمنستان و ایران به ازبکستان مهاجرت کرده و تاحدی به اجبار جابه‌جا شده‌اند (Тагиров, 2022; Тагиров, 2023). آن‌ها علاوه بر زبان ترکی خود که با زبان ترک‌تبار ازبکی محلی متفاوت است، هم به ازبکی و هم به فارسی تاجیکی صحبت می‌کنند. تنها تعداد کمی از آن‌ها به فارسی ایرانی تسلط دارند که آن را هم خود یاد گرفته‌اند. با توجه به گستردگی محل سکونت آن‌ها در بخش غربی شهر سمرقند، ممکن است آن‌ها حدود ۲۰ درصد جمعیت شهری را تشکیل دهند. آن‌ها دومین گروه بزرگ ساکنان دائمی شهر هستند. شمار ازبک‌های بیشتر روستایی (مردان جوان) که روزها برای کار به سمرقند می‌آیند، ممکن است از آن‌ها بیشتر باشد.

تعدادی از ازبک‌زبان‌های ساکن در شهر نیز وجود دارند. منظور ازبک‌هایی هستند که به نسبت به تازگی در شهر ساکن شده‌اند و فارسی تاجیکی صحبت نمی‌کنند. چندین محله و آبادی در شهر سمرقند، در استان سمرقند و به طور کلی در ازبکستان، به نام عرب‌خانه وجود دارد. ساکنان آن‌ها ممکن است از نوادگان عرب‌هایی باشند که در طول قرن‌ها به ازبکستان مهاجرت کرده‌اند. آن‌ها در جمعیت محلی جذب شده و زبان خود را از دست داده‌اند. امروزه آن‌ها ازبکی و تاجیکی صحبت می‌کنند و مانند بیشتر مردم محلی، مسلمانان سنی حنفی‌مذهب هستند. همچنین جوامعی از کولی‌ها در شهر و استان سمرقند زندگی می‌کنند که آن‌ها نیز مسلمان سنی حنفی‌مذهب هستند و به تاجیکی، ازبکی و زبان قومی خود که در نهایت نیایی در شبه‌قاره هند دارد، صحبت می‌کنند. آن‌ها را افراد دیگر (به عنوان برون‌نام) لولی یا جوگی می‌نامند، اما ترجیح می‌دهند خود را موگات (به عنوان درون‌نام خود) بنامند. در سمرقند تعدادی از گروه‌های قومی دیگر مانند روس‌ها، اوکراینی‌ها، تاتارها و ارمنی‌ها نیز زندگی می‌کنند. در منطقه پست درغم در نزدیکی شهر سمرقند، نوادگان مسختی‌ها و کره‌ای‌ها زندگی می‌کنند که در زمان استالین به ترتیب از گرجستان و خاور دور به ازبکستان تبعید و به اجبار اسکان داده شده‌اند.

جمعیت گروه‌های قومی غیربومی، یعنی گروه‌های قومی که در اصل از خارج از آسیای مرکزی هستند، پس از استقلال ازبکستان به شدت کاهش یافته است. اما حضور کم‌رنگ آن‌ها هنوز ممکن است در زندگی روزمره قابل دیدن باشد. بیشتر تاتارها در سمرقند و ازبکستان تاتارهای ولگا یا قازان - تاتارستان روسیه هستند. تاتارهای کریمه نیز در سمرقند زندگی

می‌کردند. آن‌ها از نوادگان تاتارهای کریمه هستند که استالین از اوکراین به ازبکستان تبعید کرده بود. تعداد تاتارهای کریمه امروزه به شدت کاهش یافته است. کسانی که هنوز در سمرقند اقامت دارند، کسانی هستند که بیشتر به دلایل تجاری یا خانوادگی (مانند ازدواج) در جمعیت محلی یکپارچه شده‌اند. برآورد به نسبت دقیق از ترکیب قومی جمعیت شهر ممکن است این گونه باشد: ۷۰ درصد تاجیک‌زبان، ۲۰ درصد ایرانی و ۱۰ درصد دیگر گروه‌های قومی، بیشتر از یک زبان. در طول روز این درصدها ممکن است این گونه باشد: ۶۰ درصد تاجیک‌زبان، ۳۵ درصد ازبک‌زبان، ۱۰ درصد ایرانی و ۵ درصد دیگر زبان‌ها. بیشتر مهاجران اخیر به شهر، ازبک‌هایی از مناطق روستایی سمرقند هستند که به زبان تاجیکی صحبت نمی‌کنند. انتظار می‌رود این مهاجرت ادامه یابد و ترکیب قومی‌زبانی جمعیت شهر را تغییر دهد.

ازبکستان محیط مذهبی به نسبت روادار و لیبرالی دارد. مردم با باورهای مختلف با دین و مذهب‌های گوناگون در صلح و آرامش زندگی می‌کنند. از سوی مقام‌ها هیچ محدودیت سیاسی یا قانونی وجود ندارد. چندین مسجد، کلیسا و کنیسه در شهر سمرقند وجود دارد. مسجدها می‌توانند بدون هیچ محدودیتی به صورت زنده اذان پخش کنند. دولت رئیس‌جمهور جدید، شوکت میرضیایف، بسیاری از محدودیت‌های پیشین را برداشته و استفاده از حجاب اسلامی را آزاد کرده است. تعداد دختران و زنان در شهر سمرقند با حجاب به اصطلاح «نوع خارجی» هنوز به نسبت کم است. بیشتر زنان روستایی از روسری‌های محلی به نام رومال استفاده می‌کنند. نوع سفت و سخت‌تر حجاب را بسیاری از مردم محلی به عنوان حجاب خارجی می‌شناسند، زیرا شبیه حجاب کشورهای عربی و ترکیه است. نوع سفت و سخت‌تر حجاب در سمرقند هنوز کمتر از بسیاری از نقاط دیگر ازبکستان، به ویژه دره فرغانه محافظه‌کار و مذهبی‌تر در شرق کشور قابل دیدن است.

جمعیت بومی آسیای مرکزی سمرقند، یعنی کسانی که به زبان‌های تاجیکی و ازبکی صحبت می‌کنند و همچنین تاتارها، مسلمانان سنی حنفی مذهب هستند. روس‌ها و اوکراینی‌ها مسیحیان ارتدوکس شرقی هستند. ارمنی‌ها به کلیسای ارتدوکس شرقی ملی خود که کلیسای حواری ارمنی نیز نامیده می‌شود، پایبند هستند. در طول تاریخ در شهر سمرقند جامعه‌ای از یهودیان فارسی‌زبان زندگی می‌کرده‌اند که کنیسه‌ها و حمام‌های آن‌ها هنوز در بخش‌های قدیمی شهر وجود دارد. بعدها نیز یهودیان اشکنازی از دیگر نقاط امپراتوری روسیه و اتحاد شوروی به این شهر آمدند. با این حال، بیشتر یهودیان شهر را ترک کرده‌اند و امروزه تعداد آنان بسیار کم است.

هیچ دشمنی مذهبی قابل توجهی در شهر وجود ندارد. ایرانی‌ها مسجد شیعه و مرکز فرهنگی خود را دارند. آنان نماز و مراسم شیعی مانند عاشورا را برگزار می‌کنند. در پژوهش‌های میدانی، دیدم آن‌ها به مسلمانان سنی نیز اجازه ورود به مسجد خود و اقامه نماز را می‌دهند. مسلمانان سنی می‌توانند تصمیم بگیرند که به نماز جماعت ایرانی‌های شیعه بپیوندند یا نماز خود را به صورت فردی اقامه کنند. به دلیل مهاجرت اشاره شده بیشتر ازبک‌های روستایی و مهاجرت گروه‌های قومی دیگر به شهر سمرقند، تعداد مسلمانان سنی حنفی مذهب در شهر در حال افزایش است. انتظار می‌رود حتی بیشتر افزایش یابد. در استان سمرقند، بیشتر جمعیت، مسلمانان سنی حنفی هستند. نسبت آنان در ترکیب جمعیتی در حال افزایش است. بیشتر آن‌ها ازبک و پس از آن تاجیک هستند.

با وجود چالش‌های اشاره شده در برآورد تعداد تاجیک‌ها و تاجیک‌زبان‌ها در ازبکستان، هر پژوهشگر میدانی می‌تواند نتیجه بگیرد که آن‌ها برجسته‌ترین گروه در شهر سمرقند هستند. تاجیک‌زبان‌ها به روشنی، بیشتر جمعیت شهر سمرقند را تشکیل می‌دهند، اگرچه در استان سمرقند چنین نیست. قوم‌گرایان تاجیک ممکن است با جمله اخیر مخالفت و ادعا کنند که تاجیک‌ها بیشتر جمعیت را نیز در کل استان سمرقند دارند. اما برخی ملاحظه‌ها لازم است: تعداد تاجیک‌ها و تاجیک‌زبان‌ها یکسان نیست، زیرا نخست اینکه، بسیاری از ازبک‌تباران، حتی کسانی که از دیگر نقاط ازبکستان هستند، زبان فارسی تاجیکی را به عنوان زبان اول خود در شهر سمرقند صحبت می‌کنند. بسیاری حتی ممکن است خود را از نظر قومی تاجیک معرفی کنند. دوم اینکه، بسیاری از افراد دوزبانه در استان سمرقند وجود دارند که از نظر قومی خود را تاجیک معرفی نمی‌کنند و بیشتر به ازبکی به عنوان زبان اول صحبت می‌کنند، اما به درجه‌های مختلف، زبان فارسی تاجیکی را نیز صحبت می‌کنند یا می‌فهمند.

به دلیل میراث تاریخی، سیاست‌های دولتی و نگرش‌های اجتماعی، منطقه جغرافیایی این مطالعه موردی، یعنی شهر و استان سمرقند، محیطی چندزبانه را تشکیل می‌دهد که در آن فارسی تاجیکی، ازبکی، روسی و به طور فزاینده، انگلیسی هم‌زیستی دارند. فارسی تاجیکی زبان روزمره بیشتر ساکنان شهری سمرقند است. ازبکی در زمینه‌های اداری و رسمی، با پشتیبانی سیاست‌های دولتی و آموزش رسمی، زبان غالب است. تاجیکی اهمیت فرهنگی و خانوادگی خود را همچنان حفظ کرده و در آینده نزدیک نیز در حد قابل توجهی حفظ خواهد کرد. تلاش‌های برخی مؤسسه‌های آموزشی، مانند دانشگاه دولتی سمرقند نیز به حفظ و ترویج آن کمک خواهد کرد. تاجیکی به عنوان گونه‌ای از زبان فارسی، میراث غنی شعر دارد و بیشتر

در اجراهای موسیقی، شعرهای کلاسیک فارسی یا محلی تاجیکی خوانده می‌شود. موسیقی و آهنگ‌هایی که در سمرقند شنیده می‌شوند، بیشتر از خوانندگان ازبکستانی هستند. این آهنگ‌ها ممکن است به ازبکی یا تاجیکی یا حتی روسی باشند. همچنین موسیقی روسیه، تاجیکستان و حتی ایران نیز ممکن است بارها شنیده شود. آهنگ‌های به زبان ازبکی بیشتر از آنچه براساس ترکیب زبانی شهر سمرقند انتظار می‌رود، شنیده می‌شوند. زبان ازبکی وضعیت رسمی دارد و بیشتر در زندگی عمومی، آموزش و ارتباطات نوشتاری استفاده می‌شود که سیاست‌های زبانی آن را از زمان استقلال ازبکستان تقویت کرده است. زبان روسی، به‌ویژه در شهر سمرقند، اما بسیار کمتر در استان سمرقند، به دلیل نفوذ تاریخی امپراتوری روسیه و اتحاد شوروی همچنان رواج دارد. به دلیل جهانی‌شدن و افزایش گردشگری، علاقه به یادگیری زبان‌های دیگر، به‌ویژه زبان انگلیسی، به‌طور فزاینده‌ای در حال رشد است. شایان توجه است که تسلط به زبان روسی گفتاری و نوشتاری در مناطق روستایی در میان سالمندان بسیار بیشتر از جوانان است. علاقه به یادگیری انگلیسی در میان جوانان، چه در شهر سمرقند و چه در مناطق روستایی استان سمرقند، بیشتر از سالمندان است.

زبان ازبکی دو الفبای رسمی دارد، الفبای سیریلیک و الفبای لاتین که پس از استقلال ازبکستان رسمی شد. امروزه، زبان ازبکی نوشته‌شده با الفبای لاتین در معرض دید در فضای عمومی غالب است. زبان روسی فقط با الفبای سیریلیک نوشته می‌شود. زبان تاجیکی در تاجیکستان همسایه با الفبای سیریلیک نوشته می‌شود و زبان رسمی آن کشور است. هیچ سیاست روشنی در ازبکستان در مورد تاجیکی نوشتاری وجود ندارد. جز کلمات منفرد یا عبارت‌های کوتاه که ممکن است با الفبای لاتین نوشته شوند، همه مطالب نوشتاری تاجیکی دیگر در ازبکستان با الفبای سیریلیک است، زیرا بیشتر مطالب نوشتاری از تاجیکستان هستند یا از آن الهام گرفته شده‌اند. شایان توجه است که سالمندان ترجیح می‌دهند ازبکی را با الفبای سیریلیک بخوانند و بنویسند و جوانان الفبای لاتین را ترجیح می‌دهند.^۱

فاصله تا مراکز شهری تاجیک‌زبان و همچنین بزرگی شهر و روستاها تاحدودی با دانش

۱. در بحث با مردم محلی، بسیاری به این موضوع اشاره کردند، اما بسیاری نیز با آن مخالف بودند. با وجود این، مشاهده شخصی من در میدان این بود که افراد مسن‌تر خواندن و نوشتن به خط سیریلیک را ترجیح می‌دهند. مردی به من گفت که هیچ‌کس به آن‌ها خواندن و نوشتن زبان ازبکی را با الفبای لاتین آموزش نداده است. از آنجا که یادگیری نوشتن لاتین ازبکی کار دشواری نیست، ترجیح الفبای سیریلیک ممکن است به دلیل انتخاب نسلی، شیوه و به‌ویژه عادت و تجربه مشترک باشد.

تاجیکی همبستگی دارد. در مراکز شهری و روستایی بزرگ‌تر در استان سمرقند، احتمال بیشتری وجود دارد برای روبه‌رو شدن با افرادی که فارسی تاجیکی صحبت می‌کنند. نزدیکی به شهر سمرقند و همچنین به شهرهای تاجیک‌زبان بخارا و ناحیه کتاب و خود شهر سبز در استان‌های همسایه بخارا و قشقه دریا به ترتیب و به مرز تاجیکستان ممکن است بر دانش زبان تاجیکی تأثیر مثبتی بگذارد. برای نمونه، در اورگوت، شهری در میان شهر سمرقند و مرز تاجیکستان، بخش قابل توجهی از جمعیت دوزبانه در هر دو زبان تاجیکی و ازبکی هستند، حتی اگر از نظر قومی ازبک باشند.

به گفته بیشتر پاسخ‌دهندگان، پیش از استقلال ازبکستان، زبان ازبکی در شهر سمرقند کمتر شنیده می‌شد. در دوران شوروی، تاجیکی و روسی غالب بودند. پس از استقلال، زبان ازبکی شروع به غلبه در بسیاری از انواع تعامل‌ها و زمینه‌های بین فردی در شهر سمرقند کرد. شایان توجه است که اکنون ارتباط با غریبه‌ها به‌طور معمول به زبان ازبکی انجام می‌شود، زیرا فرض بر این است که همه نمی‌توانند به زبان تاجیکی صحبت کنند. هنوز هم ممکن است اتفاق بیفتد که مردم غریبه‌ها را به زبان تاجیکی خطاب کنند، اما خطاب کردن به زبان ازبکی به‌طور فزاینده‌ای بیشتر اتفاق می‌افتد. دلیلش این است که بسیاری از افراد از مناطق روستایی و نواحی استان سمرقند بارها از شهر بازدید می‌کنند یا در آن کار می‌کنند. آن‌ها به‌طور معمول تاجیکی (روان) صحبت نمی‌کنند. این موضوع در تضاد شدید با بسیاری از شهرهای دیگر جهان است که همان ویژگی زبانی سرزمین اطراف خود را دارند. برای نمونه، در شهر تبریز ایران، زبان محلی آذربایجانی است و غریبه‌ها نیز بیشتر به زبان آذربایجانی خطاب می‌شوند تا به فارسی. زیرا فرض بر این است که آن‌ها نیز به احتمال زیاد آذربایجانی‌زبان هستند. دلیلش این است که وضعیت زبانی سمرقند جزیره‌وار از پیرامونش جدا افتاده^۱ است، در حالی که وضعیت بیشتر شهرهای دیگر جهان به‌طور معمول پیوسته^۲ است، یعنی شهر و سرزمین اطراف آن به یک زبان صحبت می‌کنند.

کارکنان وابسته به شرکت اینترنتی یاندکس، یعنی رانندگان تاکسی و پیک‌ها، بیشتر مردان جوانی از خارج از شهر سمرقند هستند که در طول روز در شهر کار می‌کنند. در حال حاضر، بیشتر آن‌ها هنوز در خارج از شهر اقامت دارند، اما برخی به شهر آمده و مستقر شده‌اند.^۳ بیشتر

1. Insular

2. Contiguous

۳. در زبان گفت‌گوی شهری‌ها از این قشر روستایی به‌عنوان قشلاقی نام می‌برند. قشلاق در اینجا به معنی قشلاق

پاسخ‌دهندگان در این پژوهش میدانی ادعا می‌کنند در دوران شوروی، هیچ فرد روستایی به شهر نمی‌آمد. بنابراین ازبکی صحبت نمی‌شد. چنین ادعایی قابل اعتماد نیست، زیرا در دوران شوروی نیز ممکن بود افراد از خارج شهر به شهر بیایند. اگرچه این سفرها کمتر به دلیل کار بود، اما در آن زمان ارتباط میان آن‌ها و ساکنان شهر بیشتر به زبان روسی انجام می‌شد. انتظار می‌رود چنین مهاجرت روستایی شهری ادامه یابد که در نهایت موقعیت زبان ازبکی را در شهر تقویت کرده و تسلط نسبی زبان تاجیکی را در شهر سمرقند تضعیف خواهد کرد. می‌توان گفت ازبک‌زبان‌های بیشتر روستایی در حال تثبیت فضای اجتماعی‌زبانی خود در شهر سمرقند هستند.

همچنین شایان توجه است که دانشگاه دولتی سمرقند که یکی از معدود مؤسسه‌های دولتی است که به‌طور فعال زبان و ادبیات تاجیکی را ترویج می‌کند، سنگر مستحکم زبان ازبکی در شهری تاجیک‌زبان است. دلیلش این است که بسیاری از دانشجویان از مناطق ازبک‌زبان استان سمرقند یا از شهرهای دیگر ازبکستان هستند. دلیل دیگر این است که زبان ازبکی، به‌عنوان زبان رسمی، به زبان اصلی آموزش در دانشگاه‌ها تبدیل شده و موقعیت غالب زبان روسی در دوران شوروی را به خود اختصاص داده است. بسیاری از کادر آموزشی و اداری نیز در اصل اهل خارج از شهر سمرقند و بیشتر ازبک‌زبان هستند. دانشگاه دولتی سمرقند دوره‌هایی به زبان تاجیکی یا روسی ارائه می‌دهد. اما چنین دوره‌هایی اندک هستند و فقط زمانی تأیید می‌شوند که برنامه مشابهی را مقام‌ها به زبان ازبکی تأیید کنند.^۱ در مجموع، زبان تاجیکی هنوز موقعیت غالبی در شهر سمرقند دارد. به دلیل وضعیت رسمی آن، زبان ازبکی به‌طور فزاینده‌ای در زندگی عمومی در شهر سمرقند اهمیت پیدا می‌کند و در استان سمرقند بیش از پیش غالب است.

نتیجه

در این نوشتار به تنوع در ترکیب فرهنگی شهر و استان سمرقند در ازبکستان، با تمرکز ویژه بر ترکیب قومی، زبانی و مذهبی منطقه پرداختیم. سمرقند به‌عنوان مرکزی مهم در امتداد جاده

در زبان فارسی ایران نیست و یک نام کلی برای افراد روستایی است.

۱. درباره این موضوع ادعاهای ضد و نقیضی شنیده‌ام. اما این اطلاعات را باور دارم، زیرا آن را از افراد معتبر در نظام آموزش عالی ازبکستان دریافت کرده‌ام.

ابریشم در شکل‌گیری محیط چندقومی و چندزبانه آن و تبادل و تعامل فرهنگی در طول قرن‌ها، نقش اساسی داشته است. فارسی تاجیکی زبان بومی اصلی در شهر سمرقند است و بیشتر ساکنان، صرف نظر از قومیتشان با این زبان صحبت می‌کنند. در کنار تاجیک‌ها، گروه‌های دیگر قومی از جمله ایرانی‌ها، ازبک‌ها، عرب‌ها، موغات‌ها (کولی‌ها)، روس‌ها، اوکراینی‌ها، تاتارها، ارمنی‌ها، مسختی‌ها و کره‌ای‌ها نیز در ترکیب قومی متنوع شهر و حومه آن نقش داشته‌اند. ازبکستان محیط مذهبی بردباری دارد و مردم با اعتقادهای مختلف در صلح و آرامش با یکدیگر هم‌زیستی دارند. مسلمانان سنی که بیشتر جمعیت ازبکستان را تشکیل می‌دهند و دیگر گروه‌های مذهبی کم‌جمعیت‌تر در ازبکستان، مانند شیعیان، مسیحیان ارتدوکس و مسیحیان ارمنی، به‌صورت مسالمت‌آمیز با هم زندگی می‌کنند.

در این نوشتار به تمایز قابل توجه در میان ویژگی‌های موزاییک زبانی شهر و استان سمرقند اشاره می‌کنیم. در شهر سمرقند، زبان تاجیکی، گونه‌ای از فارسی که با الفبای سیریلیک نوشته می‌شود، ساکنان شهری به طور گسترده با آن صحبت می‌کنند، اغلب به‌عنوان زبان مادری یا به‌عنوان زبان دوم در موارد دوزبانگی در برابر زبان ازبکی رایج‌ترین زبان در استان سمرقند است. اگرچه بسیاری از ازبک‌تباران در این منطقه نیز درجه‌های مختلفی از دوزبانگی را در هر دو زبان ازبکی و تاجیکی نشان می‌دهند. جایگاه زبان ازبکی به‌عنوان زبان رسمی ازبکستان در حال رشد و محکم‌شدن فزاینده است. زبان روسی نیز هنوز در سمرقند و دیگر مناطق ازبکستان به‌طور گسترده صحبت می‌شود، اگرچه کاربرد آن رو به کاهش است.

به دلایل متعدد، مهم‌تر از همه ابهام در (خود) تعریف قومی، تعداد تاجیک‌ها یا تاجیک‌زبان‌ها در آمار رسمی ازبکستان و سمرقند کمتر از واقعیت نشان داده شده است. با وجود این، هر بازدیدکننده‌ای از ازبکستان می‌تواند دریابد که تعداد آن‌ها، به‌ویژه در سمرقند و بخارا قابل توجه است. پژوهش‌هایی در مورد ترکیب و چشم‌اندازهای زبانی بخارا (Tursunova et al., 2024; Hasanova, 2022) و تاشکند وجود دارند. نتایج این مطالعات، به‌ویژه مطالعات مربوط به بخارا، نتایج این نوشتار را تأیید می‌کنند. زیرا بخارا مانند سمرقند، مرکز شهری بیشتر تاجیک‌زبان همراه با جاذبه گردشگری در ازبکستان است که با منطقه بیشتر روستایی و ازبک‌زبان محاصره شده است. مطالعات اشاره‌شده نیز افزایش استفاده از زبان ازبکی و کاهش استفاده از زبان روسی را گزارش می‌دهند.

مانند مورد سمرقند در این مطالعه در این نوشتار، شهر بخارا تاجیک‌زبان است و استان بخارا بیشتر ازبک‌زبان است. علاوه بر این، برخی از مناطق نزدیک به شهر بخارا (مانند رامتن)

تاجیک‌زبان هستند و مناطق دورتر از شهر بخارا (برای نمونه آلات) ازبک‌زبان هستند. مشابه یافته‌های این مطالعه، در مورد سمرقند، در بخارا نیز زبان نوشتاری و زبان نوشته‌شده بر دیوار و تابلوها بیشتر ازبکی است و از زبان تاجیکی فقط به صورت گفتاری و کمتر نوشتاری استفاده می‌شود. مشابه سمرقند، محبوبیت زبان انگلیسی در تاشکند و بخارا نیز در حال گسترش است. موقعیت زبان ازبکی نیز در بخارا و تاشکند پس از استقلال تقویت شده است. زبان ازبکی به طور فزاینده‌ای بیشتر از گذشته نوشته و صحبت می‌شود. همان‌طور که مطالعات پیشین نشان می‌دهد، وضعیت زبانی بخارا و سمرقند بسیار شبیه یکدیگر هستند. زیرا در هر دو استان، زبان تاجیکی در مراکز استان شهری بخارا و سمرقند و برخی مناطق نزدیک به این شهرها زبان غالب است و در کل این استان‌ها، زبان ازبکی غالب است. وضعیت در مناطق خاصی از تاجیکستان در همسایگی ازبکستان نیز مشابه است. در تاجیکستان، برای نمونه، شهر پنجکنت تاجیک‌زبان است و مناطق روستایی اطراف آن بیشتر ازبک‌زبان هستند.

داده‌های آماری قابل اعتماد در دسترس نیست، اما یک ارزیابی کیفی از این وضعیت ممکن است به ارائه مدلی منجر شود که بعد به صورت آماری در این زمینه و زمینه‌های مشابه (یعنی جایی که زبان مرکز اصلی شهری با منطقه گسترده‌تر آن متفاوت است) آزمایش شود. باید عوامل محلی خاص و تحولات تاریخی را نیز در نظر بگیریم. زیرا در سراسر جهان و حتی در ازبکستان، ممکن است وضعیت و پویایی زبانی مشابه بخش‌های مرکزی و جنوبی ازبکستان و مناطق مجاور در تاجیکستان همسایه وجود نداشته باشد. می‌توان با احتیاط این نتیجه‌ها را به صورت مختصر بازنویسی و مدل زیر را ارائه کرد:

رواج زبان فارسی تاجیکی (T)^۱: رواج زبان فارسی تاجیکی در این منطقه جغرافیایی به عوامل متعددی بستگی دارد، به ویژه به اندازه جمعیت یک شهر یا روستا و نزدیکی آن به مناطق تاجیک‌زبان در منطقه‌ای گسترده‌تر. به طور کلی، می‌توان ادعا کرد که زبان تاجیکی را می‌توان با هر زبان دیگری، در هر جای جهان که زبان مراکز اصلی شهری با مناطق روستایی آن‌ها متفاوت باشد، جایگزین کرد، به ویژه اگر این زبان، یک زبان اقلیت در آن کشورها باشد.

شهرنشینی (U)^۲: در چنین بستری، شهرنشینی با استفاده از زبان تاجیکی یا بهتر بگوییم تعداد تاجیک‌زبان‌ها، همبستگی قوی و مثبت دارد.

۱. برگرفته از Tajik.

۲. برگرفته از Urbanism.

اندازهٔ جمعیت شهر یا روستا (S)^۱: بهتر است شهرنشینی را با تعداد ساکنان یک شهر یا روستا (اس) جایگزین کنیم. زیرا شهرنشینی به‌طور کلی با اندازهٔ جمعیت همبستگی دارد و معیارهای دیگر برای تعیین ویژگی روستایی یا شهری یک مرکز سکونتی، ممکن است مبهم باشند.

فاصله (D)^۲: نزدیکی به مراکز استان و دیگر مناطق تاجیک‌زبان در مناطق و کشورهای همسایه نیز با استفاده از زبان تاجیکی همبستگی دارد. فاصله تا مناطق اصلی تاجیک‌زبان همبستگی منفی با استفاده از تاجیکی دارد. برای سادگی و روشنی، می‌توان فقط کوتاه‌ترین فاصله تا هریک از این مناطق اصلی تاجیک‌زبان را در این مدل در نظر بگیریم.

باقیماندهٔ ثابت (C)^۳: همچنین باقیمانده‌ای از عوامل دیگر وجود دارد که در اینجا به‌عنوان یک مقدار ثابت در مدل آورده شده است.

چنین فرمولی می‌تواند ساخته شود که ممکن است در مطالعات آینده در صورت در دسترس بودن داده‌های کمی قابل اعتماد، آزمایش شود: $T=C+aS-bD$. مقدار ضرایب a و b نامشخص است، اما معتقدیم که a باید مثبت و b منفی باشد. البته چنین فرمولی مدل اولیه است که هنوز آزمایش نشده است.

جایگاه کاربردی زبان‌ها، به‌ویژه زبان‌های فارسی تاجیکی و ازبکی برای درک پویایی‌های زبانی منطقه مورد مطالعه مهم است. زبان تاجیکی یا بهتر است بگوییم فارسی به‌طور کل، از نظر تاریخی در بسیاری از نقاط ازبکستان به‌عنوان زبان میانجی عمل کرده است و همچنان زبان اول بیشتر ساکنان شهر سمرقند (و برخی شهرهای دیگر از جمله بخارا) است. اما زبان فارسی تاجیکی اکنون در ازبکستان هیچ‌گونه وضعیت رسمی ندارد. این موضوع همراه با ترکیب جمعیتی این کشور چالش‌هایی برای این زبان است. چشم‌انداز زبانی سمرقند در حال تغییر است و زیر تأثیر عواملی مانند مهاجرت روستایی شهری و سیاست‌های زبانی قرار دارد. زبان تاجیکی همچنان موقعیت غالب خود را در شهر سمرقند حفظ کرده است و اهمیت ازبکی در حال افزایش روزافزون، به‌ویژه در زندگی عمومی و اداری است. ایجاد جمهوری شوروی ازبکستان، سیاست زبانی شوروی و وضعیت رسمی زبان ازبکی پس از استقلال به

۱. برگرفته از Size.

۲. برگرفته از Distance.

۳. برگرفته از Constant.

تسلط ازبکی در زمینه‌های مختلف زندگی کمک کرده است. با وجود این، با اینکه امروزه تغییری بالقوه به سوی زبان ازبکی به عنوان زبان اصلی، در بسیاری از زمینه‌های عمومی و رسمی دیده می‌شود، دوزبانگی همچنان رایج است.

احتمال دارد چشم‌انداز زبانی آینده سمرقند با دوزبانگی ادامه‌دار همراه باشد. انتظار می‌رود زبان ازبکی اهمیت بیشتری پیدا کند، در صورتی که تعداد جوانان مسلط به زبان روسی به‌طور فزاینده‌ای کاهش یابد. ورارود^۱ و پادشاهی سامانیان، یکی از مراکز اعتلای زبان فارسی نوین پس از اسلام بود، اما امروزه در آنجا زبان فارسی به حیات ضعیف خود ادامه می‌دهد. مطالب نوشتاری به زبان تاجیکی همچنان نادر خواهد بود، مگر اینکه موقعیت آن را سیاست رسمی و تلاش‌های نهادی با مؤسسه‌هایی مانند دانشگاه دولتی سمرقند تقویت کنند. با وجود این، لهجه سمرقندی زبان تاجیکی را شمار قابل توجهی، اگر نگوئیم اکثریت، از ساکنان شهر سمرقند در آینده نزدیک صحبت خواهد کرد.

منابع

فارسی

محسن دیانت، مجتبی عباسی قادی و محمد فرهادی (۱۳۹۷)، «بررسی و مقایسه نقش شاخص‌های توسعه اجتماعی در گرایش به سوی اسلام تندرو در آسیای مرکزی»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۲، شماره ۱، صص. ۳۵-۵۶، (doi.org/110.22059/jcep.2019.263052.449784).

حاتم‌اف، نماز (۲۰۰۱)، «در بخارا بخار گردیدیم» در: میرزا شکورزاده (ویراستار)، **تاجیکان، آریایی‌ها و فلات ایران**، تهران: سروش.

کولایی، الهه و محمد کاظم شجاعی (۱۴۰۳)، «تصویر برساخته از ایران در آسیای مرکزی، در نیمه دوم سده نوزدهم»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۷، شماره ۲، صص. ۳۴۱-۳۶۶، (doi.org/10.22059/JCEP.۲۰۲۲.۳۳۴۰۷۱.۴۵۰۰۴۰).

۱. ماورالنهر نام تاریخی منطقه‌ای است که ازبکستان در آن قرار گرفته است. به این منطقه در فارسی ورارود و در انگلیسی Transoxiana می‌گویند. منظور از سرزمین ورای رود جیحون یا آمودریا (Oxus) است.

English

- Bergne, Paul (2007), **The Birth of Tajikistan: National Identity and the Origins of the Republic**, London: Bloomsbury Publishing.
- ECPS (2025), "Cultural Mosaic," **European Center for Populism Studies**, Available at: <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/cultural-mosaic/> (Accessed on: 8/2/2025).
- Ferrando, Olivier (2008), "Manipulating the Census: Ethnic Minorities in the Nationalizing States of Central Asia," **Nationalities Papers**, Vol. 36, No. 3, pp. 489–520. (doi.org/10.1080/00905990802080737).
- Foltz, Richard (2023), "Tajik Language and Identity In Contemporary Uzbekistan.", **Turan-Name**, Vol. 2, No. 7-8, pp. 139–152, Available at: https://www.academia.edu/102791374/Tajik_Language_and_Identity_in-Contemporary_Uzbekistan (Accessed on: 10/2/2025).
- Foltz, Richard (1996), "The Tajiks of Uzbekistan." **Central Asian Survey**, Vol. 15, No. 2, pp. 213–216, (doi.org/10.1080/02634939608400946).
- Hasanova, Dilia (2022), "The Linguistic Landscape of Bukhara and Tashkent in the Post-Soviet Era," **World Englishes**, Vol. 41, No. 1, pp. 24–37, (doi.org/10.1111/weng.12553).
- Hasanova, Dilia (2023), "Linguistic Landscape of Bukhara: The Ambiguous Future of Tajik," in: Ido, S. & Mahmoodi-Bakhtiari, B. **Tajik Linguistics**, pp. 371–388. Berlin & Boston: De Gruyter, (doi.org/10.1515/9783110622799-007).
- Laruelle, Marlene (2021), **Central Peripheries: Nationhood in Central Asia**, London: UCL Press.
- Laruelle, Marlene (2010), "National Narrative, Ethnology, and Academia in Post-Soviet Uzbekistan," **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 1, No. 2, pp. 102–110, (doi.org/10.1016/j.euras.2010.04.007).
- Laruelle, Marlene (2008), "The Concept of Ethnogenesis in Central Asia: Political Context and Institutional Mediators (1940–50)," **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, Vol. 9, No. 1, pp. 169–188, (doi.org/10.1353/kri.2008.0005).
- MRG (2018), "Tajiks in Uzbekistan", **Minority Rights Group**: <https://minorityrights.org/communities/tajiks-2/> (Accessed on: 8/2/2025)
- Rezvani, Babak (2019), "Political Stability, Transition and Conflict: Tajikistan Compared with Georgia.", **Middle Eastern Studies**, Vol. 55, No. 1, pp. 141–156. (doi.org/10.1080/00263206.2018.1501682)
- Rezvani, Babak (2015), **Conflict and Peace in Central Eurasia: Towards Explanations and Understandings**. Leiden & Boston, Babak: Brill.
- Rezvani, Babak (2014), "Reflections on the Chechen Conflict: Geopolitics, Timing

- and Transformations.", **Middle Eastern Studies**, Vol. 50, No. 6, pp. 870–890. (doi.org/10.1080/00263206.2014.933419)
- Rezvani, Babak (2013a), *Ethno-Territorial Conflict and Coexistence in the Caucasus, Central Asia, and Fereydan*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Rezvani, Babak (2013b), "Understanding and Explaining the Kyrgyz-Uzbek Interethnic Conflict in Southern Kyrgyzstan," **Anthropology of the Middle East**, Vol. 8, No. 2, pp. 60–81, (doi.org/10.3167/ame.2013.080205).
- Schoeberlein-Engels, John (1994), *Identity in Central Asia: Construction and Contention in the Conceptions of "Özbek", "Tâjik", "Muslim", "Samarqandi" and Other Groups*, Cambridge, MA: Harvard University.
- Togaev, Zokir (2021), "The History of the Social and Cultural Life of the Tajiks of the Nurata Oasis." **World Bulletin of Social Sciences**, Vol. 5, pp. 88–89. <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/383> (Accessed on: 10/2/2025).
- Tursunova, Zarina, Dilnoza Erkaeva, Fotima Bakhtiyorova, Mekhrangiz Qodirova, and Mehrinigor Axmedova (2024), "Bukhara's Linguistic Mosaic: Unraveling Bilingual Dynamics," **Comparative Linguistics, Translation, and Literary Studies**, Vol. 1, No. 2, pp. 79–86, (doi.org/10.70036/cltls.v1i2.16).

Russian and Uzbek

- Ильхамов, Алишер (ред.), (2002), *Этнический атлас Узбекистана*, Ташкент: Фонд содействия Институту открытого общества в Узбекистане, [in Russian].
- Тагиров, Одил (ed.) (2023), *Жизнь по Воспоминаниям: Самарканд-Бухара, Часть II*, Samarkand: Издательство СамГУ, [in Russian].
- Тагиров, Одил (ed.) (2022), *Хотираларга Кўчган Ҳаёт: Самарқанд-Бухоро, II Қисми*, Samarkand: СамДУ Нашриёти, [in Uzbek].